

Начальници же быша свѣту злomu, о нихъ же переже рекохомъ: Ульбъ тысячкою же, Иванъ Войтишичъ и Лазарь Соковъскый, а въ Святослави полку Василь Полочанинъ и Мирославъ Хиличъ внукъ. И совокупиша около себе Кияны и свѣщашася, како бы имъ возмоши перельстити князя своего. А къ Изяславу послаша рекуще: "Поиди, княже! Свѣщали ти ся есмы рекуще с Кияны: хочемъ поринуци стягъ побѣгнути с полкомъ своимъ въ Киевъ". Къ Игореву же и къ брату его Святославу почаша лествю молвити рекуче: «Поѣди противу Изяславу!»

Игорь же съ братомъ Святославомъ възрѣвши на небо и рекоста: "Изяславъ цѣловаль крестъ к нама, яко не подѣзрѣти Києва [не претѣдуватъ]".

Дальший уривок я вважаю фрагментом повісті про Ізяслава, судячи по нейтральності тону і деяким стилістичним прикметам («многое множество»):

«И прииде Изяславъ ко валови идѣже естъ Надово озеро у Шелова борку, я ту ста полкы подлѣ валъ съ сыномъ своимъ Мьстиславомъ. Кияне же особно сташа въ Олговы могилы, многое множество. Стоящимъ же еще полкомъ межи собою и видивъ Игорь [и] вси его вой, оже Кияне пославшеся и пояща у Изяслава тысячкою и съ стягомъ и приведоша и къ собѣ. И потомъ переѣхавше Берендичи чересь Лѣбѣдъ и взяша Игоревы товары передъ Золотыми вороты и подъ огороды».

Дальший уступ не розвиває сеї ситуації, яка вже, властиво, стала для Ігоря критичною, але повертає оповідання ще раз назад, до зради, Ульба й Івана Войтишича, про котре говорила повість прихильника Ольговичів:

«И то видивъ Игорь рече брату своему Святославу и сыновцю своему Святославу Всеволодичю: "Поѣдите, братѣ, въ своя полкы, а како ны с ними Богъ росудити!" И Ульбови тысячкому своему и Иванови Войтишичю такоже рече: "поѣдита въ своя полкы!"¹ И приѣхавъ Ульбъ въ свой полкъ, такоже Иванъ, и поверга стягы и поскочи къ Жидовскимъ воротомъ».

Історія київської зради, з своїм «всекозненимъ дьяволомъ», як бачимо, досить сильно відбиває від дружинної повісті; правдоподібно, вона належить до мученицької повісті про Ігоря, дуже характеристично скомбінованої з повістю про Ізяслава, особливо в історії убийства Ігоря киянами, що потім зосталось особливо дражливим моментом в пам'яті про тодішні події. Кияне вбили Ігоря в роздраженню на нову зраду Давидовичів, що наново підішмала війну з чернігівськими князями. Хотіли, очевидно,

¹ Коли кияне вже взяли собі тисяцького від Ізяслава, й Ігор то «видивъ», то не було вже що послати Ульба до його полку, він там не мав що робити. Ся непослідовність теперішнього оповідання вказує на сполучення двох різних текстів: не послідовність, а положення поруч себе двох різних представлень того самого моменту.

тим положити край претензіям чернігівських князів, які закаламучували київське життя. Думали, мабуть, налякати їх такою нечуваною в тодішніх відносинах розправою над князем, та ще й черцем (Ігор, розхорувавшись й стративши надію на життя, перед тим постригся й жив в монастирі). Але вороги Ізяслава зложили вину сього інциденту на нього і зробили з помсти за убийство «святого мученика» нове гасло боротьби за Київ. Відси бажання повісті про Ізяслава вигородити його, довести повну непричетність його до убийства. А з другого боку, розмальовування святості і мучеництва Ігоря в писаннях ворогів Ізяслава і Мстиславичів. Пізніший редактор літопису, очевидно, рівно далекий від завзяття обох партій, скомбінував обидва джерела без усяких застережень, положивши поруч себе паралельні місця, перейняті цілком протилежними тенденціями:

«Въ тоже веремя¹ Ізяславъ посла Киеву къ брату своему Володимиру — того бо бяшеть оставилъ Ізяславъ в Киевѣ — и къ митрополиту Климови, и къ Лазореви тысяцкому, и рече имъ: "Созовите Князны на дворъ къ святѣй Софьи, ать мой посоль молвить рѣчь мою к нимъ, и скажетъ лъсть черниговскихъ князий".

Княномъ же всимъ съшедшимся отъ мала и до велика к святѣй Софьи на дворъ, вставшимъ же имъ въ вѣчи, и рече имъ Ізяславъ посоль: Цѣловаль вы князь свой!² Язь бяхъ вамъ явилъ: се удумаль есмь со братомъ своимъ Ростиславомъ, и съ Володимиромъ [и] съ Ізяславомъ Давыдовичема понти на стръя своего на Гюргя, и васъ есмь съ собою вабилъ. И вы мнѣ есте рекли: "Не можемъ на Володимире племя на Гюргя [вар.: на Володимерича Юрѣя] руки възнати, но оже на Ольговича, хотя и с дѣтми идемъ с тобою!"³ Се же вы являю: се Володимиръ Давыдовичъ и Ізяславъ, и Всеволодичъ Святославъ, омуже азъ много добра створиохъ, цѣловали ко мнѣ крестъ, нынѣ же цѣловали потай мене крестъ къ Святославу Ольговичю, а къ Гюргеви ся послали, а надо мною лъсть учинили: хотѣли мя любо яти, любо убити, про Игоря. Но Богъ мя заступилъ и крестъ честный, егоже ко мнѣ цѣловали. Нынѣ же, братье Княне, чего есте хотѣли, чимъ ми ся есте обѣчали: пондите по мнѣ к Чернигову на Ольговичи! Доспѣвайте отъ мала и до велика, кто имѣеть конь, кто ли не имѣеть коня, то в лодьи! Ти бо (Ольговичи) суть не мене одного хотѣли убити, но и васъ искоренити!"

Княне же рекоша: "Ради, оже ны Богъ тебе избавилъ отъ великия лъсти, братью нашу! Идемъ по тобѣ и с дѣтми, акоже хоцещи!" И рече единъ человекъ: "По князи своемъ ради идемъ. Но первое о семь

¹ Сі слова, можливо, вставлені редактором літопису для зв'язку.

² Дали слідує «рѣчь» (послання) Ізяслава до князя.

³ Київська громада, не бажаючи усобиці між Мономаховичами, на котрих дивилась як на свою династію, відмовила була Ізяславу своїй участі в задуманім ним поході на Юрія, разом з Давидовичами: заявила охоту помагати на Ольговичів, взагалі на чернігівських князів, але не на Мономаховича Юрія. Коли тим часом вияснилось, що Давидовичі пристали до Юрія і його союзника Святослава, Ізяслав рішив наперед порахуватися з ними і завізав князя, щоб сповнили своє слово.

промыслимы: акоже я преже створиша прѣ Ізяславъ Ярославичъ, высъкше Всеслава ис поруба, алия они, и поставиша князя собъ, и много зла бысть про то граду нашему, а се Игорьъ, ворогъ нашего князя и нашъ, не в порубъ, но въ святѣмъ Федорѣ! А убивше того к Чернигову пондемъ по своємъ князи! Кончанимы же ся с ними!" Тоже слышавше народъ оттолъ пондоша на Игоря в святѣй Федоръ.

И рече имъ Володимиръ: "Того вы братъ мой не вельъ! Игоря блюдутъ сторожи! А мы пондемъ къ брату, якоже ны вельъ!" Рекоша Княне: "Мы вѣдаемъ, оже не кончатн добромъ с тѣмъ племенемъ ни вамъ ни намъ коли любо!"

Митрополитъ же възбраняше, и Лазоръ тысяцкой, и Рагуило Володимиръ тысяцкой, како быша не убили Игоря. Они же кликнуша и пондоша убивать Игоря. И Володимиръ всѣдъ на коня погна. И народи идяжу по мосту, онъ же не мога ихъ минути, увороти коня направо, мимо Гльбовъ дворъ, и ускориша [випередили] Княне передъ Володимиромъ».

Се оповідання повісті про Ізяслава, з її характеристичними прикметами: широким, багатим в фактичних подробицях і скупим на психологічне мотивування, многословним, чи краще — щедрим на слова розповіданням, з різною тенденцією вигородити в сім інциденті Ізяслава і його прихильників (Володимира, митрополита і т. д.). Тепер наступає уривок з Ігорової страсті, з характеристичною манерою агіографічного шаблону. (Завважити до речі, що в тім прототипі літопису, з котрого черпав нинішній київський літопис і нинішній суздальський, сих вставок з Ігорової страсті не було, нема їх сліду в коротких витягах компіляції мніха Лаврентія; очевидно, вони були вложені пізнішою рукою, може навіть останнього редактора літопису).

«Игоръ же услышавъ поиде въ церковь святаго Федора и въздохнувъ из глубины сердца скрушеномъ смиреномъ смысломъ и прослезився, и помяну вся Іовова, и размышляше въ сердци своємъ тако: "Толыки страсти и различная смерти на праведники находили суть, и како святѣи пророци, апостоли съ мученикы вѣчашася и по Господъ крови свои прольяха, и како святѣи священномученици, преподобнии отци многыя напасти и горкыя муки и различныя смерти прияша, искушени бывше отъ дьявола, яко злато в горниль, иже молитвами, Господи, причти мя избраномъ твоємъ стадъ съ десными овцами! И како святѣи правозѣрнии цари прольяха крови своя, стражюще за люди своя. И еще же Господъ нашъ Исусъ Христосъ искупи мира отъ прельсти дьяволя честною кровию". И тако глаголя тѣшашеться, и пакы глаголашеть: "Ты, Господи, прири на немощь мою, и живъ смирение мое, и злую печаль и скорбь, одержающую мя нынѣ, да на тя уповаю стерплю! Ты бо, Спасе, глаголашь еси: Вѣруя в мя еще умереть, живъ будетъ въ вѣкы. И о всихъ сихъ благодарю тя, Господи, яко смириль еси душу мою! И сподоби мя прити на свѣтъ отъ темнаго и суетнаго и маловременнаго сего вѣка, и въ царствни твоємъ причастника яви мя нетлѣнныхъ твоихъ и неисповѣдимыхъ благъ съ всими праведными, угрожими тебе, Господи! И се нынѣ аще кровь мою прольють, то мученикъ буду Господу моему!"

Они же [Княне] устремилася на нь яко звѣрье сверѣпцѣ и похытища его на обѣднии въ церкви святаго Федора, и манатью на немъ

оторгоша. Онъ же рече имъ: "О законопреступници, врази вся правды, Христовы отмытници! Почто яко разбойника хочете мя убити? Аще крестъ цѣловали есте ко мнѣ, рекуще, яко имѣти мя собѣ княземъ, нынѣ уже и всего того не помянулъ быхъ, зане сподобилъ мя Богъ мнишскій чинъ въсприяти!"

Лукавий же нечестивый сборъ болѣ въпяше глаголя: "Побѣйте, побѣйте!" И тако изъ свитки изволокоша, и онъ велми възъгласивъ рече: "О оканыши, не вѣсте ся что творяще! Се бо творите невѣдннемъ! Аще и все тѣло мое наго оставите, [нічого то] — нагъ бо издохъ изъ чрева матери моя, и нагъ отъиду тамо!" И то ему глаголющю и емше поведоша изъ монастыря .

Від сього напушистого «страстного» оповідання виразно відбиває той фрагмент, що зараз наступає по ним і належить, очевидно, до повісті про Ізяслава (як показує не тільки тенденція його, але й порівняння з текстом Суздальського літопису, де він теж читається, тільки дещо в відмінній парафразі). Ігор не глаголає в нім мученичеськими текстами, а просто й натурально, як могла проговорити людина в руках схвиленої юрби:

«И срѣте ѿ Володимиръ въ вратѣхъ монастырскихъ, и рече Игорьъ възря на нь: "Охъ, брате, камо мя ведутъ?" И скочи Володимиръ съ коня и огню и коръзномъ [накрив своїм плащем], река Кляномъ: "Братъ моя, не мозите сего створити зла, не убивайте Игоря!" И доведе Володимиръ воротъ матери своея, и ту начаша Игоря убивати, и удариша Володимира бьуче Игоря, Михаль же видъ то и скочи с коня, хотя помочи Володимиру. Володимиръ же вмча ѿ во дворъ матери своея, Игоря хороня, и затвори ворота,* а Игоря пусти на Кожюховы сѣни¹. Бьуче же Михаля отторгоша хрестъ на немъ и с чельми, а в немъ гривна золота. *И выломиша ворота и вшедше въ дворъ уарѣша Игоря на сѣнѣхъ. И разбиша сѣни о немъ, и сомчаша ѿ с сѣней и ту убиша ѿ конецъ всходовъ²»

В нинішній редакції Київського літопису остання фраза заступлена фрагментом з Ігорового життя, який знов повертає назад оповідання:

«Толіку же множеству убивающимъ Игоря и пригна Володимиръ Мьстиславличъ, и скочи с коня, разгнавъ люди, паде на Игоря. И тако Игорьъ вѣста и винде въ дворъ Мстиславль. И тако людье яша Володимира и хотѣша убити про [замість] Игоря. И тако из народа стояще и възъоша Игоря, вбѣгша въ Мстиславль дворъ. И тако народъ двигнушася и выломаша ворота. И тако побнша. Игорьъ же побнваемъ рече: "Владыко, въ руцѣ твои предаю духъ мой! прими в миръ твой душу мою!" Безаконнии же немилостивни побнвше ѿ отъинудъ тѣло его наго оставиша. И повергъше ужемъ за ноги уволочиша. И еще живу ему, ругающеся царьскому и священому тѣлу и волокоша ѿ съ Мьстиславля двора чересь Бабинь торжекъ на княжъ дворъ, и ту прикончаша ѿ. И тако скончаша ѿ, Игоря князя, сына Олгова. Бяшетъ бо добрый поборникъ отечества своего, въ руцѣ Божии преда духъ свой и съвлекъся ризы тлѣннаго чловѣка и въ нетлѣнную и многострастную ризу оболкъся Христа, отъ негоже и вѣнчася въсприемъ мучения нетлѣнный вѣнецъ²».

¹ Означені звїздкамн слова взяті з Лавр.

² Іпат., с. 245—9, Лавр., с. 301.

Не так густо й інтенсивно, але в тім же роді поперебивана різними сторонніми додатками, то нейтральними, то орієнтованими на Чернігів і Суздаль, продовжується повість про Ізяслава далі. Характеристику її полишаю до дальшого розділу. Тут завважу тільки, що кінець її губиться в літописі також непомітно, як і початок. Через те, що редактори літопису й перед тим засипали її сторонніми текстами, дуже трудно зміркувати, де вони зовсім перестали з неї черпати, або вона закінчилася. Останній рік князювання Ізяслава, напр., виповнений записками, котрі до неї, по всякій правдоподібності, не належать; останнє оповідання, яке має досить характеристичні прикмети сеї повісті,— се історія походу Ізяслава на Галичину в 1153 році. Коротка звістка про смерть Ізяслава і посмертна його характеристика, хоч симпатична для нього, не належать, очевидно, до повісті. Досить натомість подібний до неї вигляд, але не яскраво характеристичний, має просторе оповідання про київські події безпосередньо по смерті Ізяслава: прихід до Києва Ростислава і утечу його назад до Смоленська.

Ряд ширших записок, котрі читаються потім про події київські, чернігівські й інші, з ними зв'язані, держаний в тім загальнім, середнім стилі, котрий можна назвати дружинним стилем XII в., взірці його побачимо ще нижче. Руки спеціально автора повісті про Ізяслава в них не видно, і нічого суцільного, характеристичного в них теж не помічується. «Руку», чи манеру, видно аж в посмертній характеристиці Ростислава під р. 1169. Нею відкривається серія таких характеристик князів сеї родини, що йдуть відси до кінця літопису, після Ростислава, його синів Святослава, Романа, Мстислава, Давида і декотрих інших князів, з певними улюбленими виразами, *Losi comites*, в тім роді як «приложися къ отцемъ, отдавъ обьщій долгъ, егоже нѣсть убъжати всякому роженому». Може бути, що сю однастайність збільшила і редакторська рука, яка потім перейшлась по сих характеристиках, поробивши виразні вставки. Така вставка ясно дає себе пізнати в характеристиці Ростислава, вона настільки цікава своїм змістом і стилем, що варта приглянутись сим двом текстам, основному і доданому:

«Того же лѣта исходяча¹ поїде Ростиславъ Новгороду, занеже не добръ живяху Новгородци съ Святославомъ сыномъ его. И приде Чичерську к зяти Олгови — то бо бѣ Олегъ ждал его, с женою. И позва

¹ Ся фраза, правдоподібно, зміненна, як звичайно, при редакції. Іпат., с. 361.

Олеґь Ростислава на обѣдѣ, и бысть радость велика въ тѣ день межѣ ими. Олеґь же многи дары вдасть Ростиславу, и дчи [донька] ему вда многи дары. На утрин же день възва Ростиславъ к собѣ Олга и дчерь и паче болшими дары учредивъ всихъ иде Смоленську. И начаша ѿ срѣтати лутшии мужи Смоленяны за 300 версть. И затѣмъ усрѣтоша ѿ вници. И затѣмъ усрѣте ѿ сынъ Романъ и епископъ Мануилъ и Внѣздъ, и мало не весь градъ изиде противу ему. И тако велми обрадовашася вси приходу его, и множество даровъ подаяша ему. И оттудѣ [иде] въ Торопечъ. И оттудѣ посла сыну Святославу Новгороду, веля ему възвѣхати противу собѣ на Луки. Бѣ бо уже Ростиславъ нѣ здравуя велми. И ту снимашася на Лукахъ съ сыномъ и с Новгородци. И цѣловаша Новгородци крестъ к Ростиславу на томъ, якоже имѣ имѣти сына его собѣ княземъ, а иноґо князя не искати, оли ся с нимъ смертью розлучити. И много даровъ взя у сына и у Новгородець и оттуду възвратиса Смоленську.

Видѣвши же Рогнѣдъ, сестра его, велми изнемагающа брата, и нача молитися, велячи ему лечи [бути похованим] Смоленски въ своемъ ему зданыи [новій кафедрі смоленскій]. Онъ же рече еѣ: "Не могу вде лечи, повезите мя Киеву. Аще мя Богъ отъиметь на пути, то положите мя въ огни благословенья у святого Федора. Аще ми Богъ отъдасть болезнь сню, молбами пречистыя его матере и святого отца нашего Федосья печерьскаґо монастыря игумена, то постригуся въ Печерскомъ монастыри".

Тут наступае пізніша вставка, написана, очевидно, на основі усної київської традиції, де факт, що Ростислав не постриґся в черці, мабуть, служив аргументом в дебатах на тему про передсмертне постриження — належить його похваляти, чи ні:

«Єгда отходя житья сего маловременнаґо и мимотекущаґо, молвяше Семіоновѣ поповѣ, отцю своему духовному: "Тобѣ въздати слово о томъ къ Богу, занеже възборони ми отъ постриження". Молвяше бо Ростиславъ часто то слово къ игумену печерьскому Поликарпу: "Тогда, игумене, взяхъ мыслъ отъ постриження, егда же прииде ми вѣсть изъ Черниґова о Святослави смерти Олґовича". Молвяше же и то всегда къ игумену: "Постави ми, игумене, келью добру! Боюся напрасныя смерти, а [зрештою] что си о мнѣ Богъ устроишь, и ваша молитва!"

Уставилъ же бѣшеть и сю добродѣтель в собѣ: у великий постѣ, въ всякую субботу и в недѣлю сажаше на обѣдѣ у себѣ 12 чернѣца, третїнадцатъ игуменъ Поликарпъ. И тако тыхъ накорми, на тшихъ [не з порожніми руками] отпушаше. Самъ же по вся дни недѣли причащание ямаше, слезами омывая лице свое и въздыханнемъ частымъ смиряя себе, и стонание отъ сердца своего испущая, всимъ видящимъ его в толици смиреннѣ стояша, и тако не можаху удержатися отъ слезъ. Єгда же скончваше весь постѣ, и тако учрѣжаше всю братью печерьскую. Великую любовь ямаше къ святымъ Богородици [патронці Печерьскаґо монастыря] и къ святому отцю Феодосью¹.

И то повѣствоваше с Поликарпомъ по вся дни: "Хотѣлъ быхъ свободитися отъ маловременнаґо и суетнаґо свѣта сего и мимотекущаґо и многмятежнаґо житья сего, еже предѣ възпоминахъ ти!" Онъ же

¹ Сей цікавий з побутового погляду екскурс має, очевидно, пояснити, коли і в якій обстановці проходили розмови Ростислава з Поликарпом про постриження.

ему тако молвяше: "Вамъ Богъ тако велѣлъ быти: правду дѣяти на семь свѣтъ, въ правду судъ судити и въ хрестномъ цѣловании вы стояти!" Ростиславъ же рече: "Отче, княженне и миръ не можетъ безъ грѣха быти, а уже есмь былъ немало на свѣтъ семь. А хотѣлъ быхъ поревновати якоже и вси правовѣрнии цари...". И тако ему провѣстящю с Поликарпом игуменомъ, и рече ему игумень: "Аще сего желаеши, княже, да воля божия да будетъ!" Ростислав же слышавъ отъ игумена, положи въ сердци своемъ, рекъ ему: "Пережду и еще мало время — суть ми орудьща". И тако ему бесѣдовавши с нимъ и благословивъ его отпусти ѱ.

Редактор, що увів сей побожний екскурс, зв'язав його з старим текстом стереотиповим: «Мы же не преднее възвратимся». По сій фразі продовжується історія передсмертної подорожі Ростислава:

«И поидоша с нимъ изъ Смоленска, а уже ему велми изнемогающю. А и бы [сть] в селѣ в Рогнѣдинѣ в Зарубѣ и нача молвити Иванкови Фроловичю, покладнику своему, и Борисови Захарьичю: "Взовита ми Семіона попа, ать [нехай] створить молитву!" А самъ въздѣвъ руцѣ свои нача молитву творити, зря къ иконѣ святой Богородици:

Пречистая Богородице,
вышши еси ангель, архангель, всея твари честнѣйши,
помощнице обидимымъ,
ненадѣющимся надѣяние,
сиротамъ заступнице,
убогимъ кормительнице,
печальнымъ утѣшение,
грѣшнымъ спасение,
хрестьяномъ всимъ поможенне!
Милостива еси, Госпожа,
милостью своею помилуй мене, грѣшнаго раба своего Миханла,
ризою честною защиты
и умоли воплощшагося ис тебе Бога!
Препояши мя силою свыше на невидимыя и видимыя враги!
Всемиловитая владычице Богородице,
въздвигни мя изъ глубины грѣховныя,
и просвѣти ми очи сердечныя,
и спасения сподоби мя грѣшнаго раба своего, —
яко держава Христа Бога нашего съ Отцемъ и Сыномъ и Святымъ
Духомъ.

И възрѣвъ на икону самого творца, нача глаголати тихимъ гласомъ слезы испущая отъ зѣницю: "Нынѣ отпускаеши раба своего, владыко, по глаголу твоему, с миромъ..." И бѣ видѣти слезы его лежачи

---

¹ Я опустил в текстѣ дальші побожні міркування, вложені в уста Ростислава; навожу їх тут в перекладі як небезінтересний вираз аскетичного світогляду: «Хотів би я поревновати, як усі правовірні царі — пострадали і одержали нагороду від Господа Бога свого; як святі мученики — пролили кров свою і одержали вінці нетлінні; як святі отці — умучивши тіло своє постом, вузьким і тісним путем ходивши, дістали царство небесне; як і про самого правовірного царя Константина чув я, що він казав: «Коли б я знав, що такий почесний чин чернецький, що він з ангелами безпосередньо приступає до престолу Господня, — зняв би я вінець і пурпур». Звертаю увагу на ритм сього тексту.

на окранью его яко женчюжная зерна. И тако отирая слезы убрусцемъ усле мѣсяца марта въ 14, а въ 21 вложенъ бысть въ гробъ у святого Феодора, въ отни ему [батьковім] манастыри, приложивъся къ отцемъ своимъ».

Манерою своєю сю повість нагадує пізніше оповідання про смерть Святослава Всеволодовича, під 1194 р., правдоподібно, таки й написане на взірєць сеї повісті. З другого боку, деякі подібності має посмертна похвала Мономаху, що читається в суздальській збірці монаха Лаврентія (в Київському літописі натомість коротка і гарна в своїй ядерності характеристика)¹, і насувається питання, чи ся похвала, дуже загальна і небагата реальним змістом, дочеплена до первісної короткої записки, не являється таким же пізнішим морально-дидактичним твором, як наведена вставка про дискусію Ростислава з Полікарпом про чернецький чин².

¹ Задля цікавого стилю я наведу її в оригіналі (Іпат., с. 208):

«Преставися благовѣрный князь — христілюбивый и великий [«князь всея Руси», мабуть, пізніший додаток] Володимиръ Мономахъ, иже просвѣти Рускую землю аky солнце лучи пушая. Егоже слухъ произде по всемъ странамъ, наипаче же бѣ страшень поганымъ, братолюбєць и нищєлюбєць и добрый страдалєць за Рускую землю. Сєго преставленне бысть мая въ дєсятыйнадєсятъ. И спрятавше тѣло его положиха у Святой Софѣѣ, у отца Всеволода. Святитєль же жалѣющєся шлєкахуся по святомъ и добромъ князи; весь народъ и вси людие по немъ плакахуся, якоже дѣти по отцю или по матери. Плакахуся по немъ вси людєѣ, и сынове его и внуци его [перечислення імен його євнів, мабуть, додано потім]. И тако разидошася вси людие с жалостью великою, такожде и сынове его разидошася каждо в свою волость с плачємъ великомъ, идѣже бѣше комуждо ихъ раздаяль волости».

² Її вистанє навести в перекладі: «В літо 6633, індікта третього літа, преставися благовѣрный і великий князь руський Володимир, син благовѣрного батька Всеволода, украшений добрими звичаями (норовы), прославленный побѣдами. Його імені трепетали всі краї, і по всіх землях пройшов слух про нього. Бо він усею душею любив Бога. Ми теж думаємо, що любимо Бога, але тоді покажемо, що любимо Бога, коли постараємось сповнити його заповіді. «Бо хто любить мене,— рече,— той захове мої заповіді». Сей же чудесний князь Володимир старався сповняти заповіді, і страх божий завсїди мав в серці і пам'ятав слово Господнє, що рік: «З того пізнають всі люде, що ви мої ученики, коли любитимете одно одного», і се: «любіть ворогів ваших і добре творіть ненавидящим вас». І Бог всіх, хто зло мислив на нього, дав йому в руки; тому що він не заносився, не величався, а все на Бога покладав, і Бог покоряв під ноги його всіх ворогів; він же, сповняючи заповідь божию, добро творив і відправляв з дарунками. Милостив він був над усяку міру, споминаючи слово Господнє, що каже: «Блаженні милостиві, вони помилувані будуть», і се: «Блажен хто пам'ятає про нішого й убогого: в лютий день спасє їх Господь». Тому не жалував майна свого, роздавав тим, хто потребує; церкви будовав і прикрашав; дуже сильно шанував чернецький чин і попівський, подавав їм усе потрібне, приймаючи [за те] їх молитву. Велику віру мав для Бога, і для

В деяких посмертних характеристиках сеї серії виступає сильніше нота дружинна, ніж церковна. Найбільш інтересне оповідання — про Мстислава Ростиславича, буде подане далі, в зв'язку з повістю про конфлікт Ростиславичів з Андрієм, 1174 р. Але аналогічні ноти проступають і в інших посмертних записках сеї серії. Напр., характеристика Ростиславового сина Святослава під 1172 р. характеристично об'єднує прикмети обох категорій:

«Сеї благовірний князь Ростиславич Святослав прикрашен був всяким добродійством. Був хоробрий на війну і любов мав до всіх. Особливо пильний був на милостиню. Монастирі наділяв і ченців потішав. І мирські церкви наділяв і попів. І весь святительський чин гідно і часто шанував. Мав в честі дружину, і майна не жалував, не збирав золота й срібла, але давав дружині, а інше — на користь душі своєї. Приложивсь к отцям, віддавши спільний довг, котрого не втекти нікому родженому».

В ширшій повісті про смерть Давида дослівно сі ж компліменти зв'язані з оповіданням про побожне розстання з життям, в тім же стилі, що Ростиславове:

«Сеї благовірний князь Давид зростом був середній, образом гарний, всім добродійством прикрашений... Був кріпкий на війну, все поривавсь на великі діла. Золота і срібла не збирав, а давав дружині. Любив бо дружину, а злих карав, як належить царям...»

Перейдім до інших епізодів.

Найбільш трагічний момент в житті Києва сього століття, перший конфлікт з Андрієм суздальським, не знайшов скільки-небудь яскравого освітлення в матеріалі, скомпільованім літописцями.

Оповідання про сам погром 1169 р. написано так здержливо, що не вгадаєш, чи се писав киянин, який старавсь не роз'ятрувати болючої рани, заданій релігійній, культурній і династичній єдності Півночі і Півдня, та «Володимеря племені» (Мономахового), котре київська громада хотіла бачити солідарним. Чи се слова суздальця, який при всім своїм суздальстві не міг не осуджувати такої немилосердної розправи з старою метрополією, з шановними святинями й монастирями, з нічим не повинною християнською людністю?

«Послав Андрій сина свого Мстислава на київського князя Мстислава Ізяславича з полками своїми з Суздаля з ростовцями, володимирцями, суздальцями, інших князів [послав] 11, і Бориса Жидисла-

---

своїх родичів — святих мучеників Бориса і Гліба. Тому й церкву прекрасну в ім'я їх побудував на Лті, де була пролита кров святого Бориса. Жалісливий був незвичайно, і такий дар мав від Бога, що коли входив до церкви і зачув спів, сльози пускав, і так з сльозми приносив молитву владиці Христові. Тому Бог сповняв всі його прошення і літа його закінчив «в доброденстві». Лавр., с. 279—80.

вича [воеводу]: [пішов] Гліб Юрєвич з Переяслава, Роман з Смоленська, Володимир Андрієвич з Дорогобужа, Рюрик з Вручого [Овруча], Давид з Вишгорода і брат його Мстислав, Олег Святославич, брат його Ігор, Всеволод Юрійович і Мстислав внук Юрійів.

Під той час Мстислав послав був князя Михалка Юрійовича синові до Новгороду, з Бастієвою чадюю. І була вість Рюрикові й Давидові, що Андрієвич і Роман недалеко ідуть з Смольнянами. І послали вони і вхопили Михалка за Межимостям, як ішов до Мозиря: Бастій вчинив тут зраду [льсть] Михалкові.

І зійшлися браття в Вишгороді, і прийшовши, стали на Дорогожичах під святим Кириллом, Федорової неділі, а другої неділі [великого посту] обступили весь город Київ. Мстислав зачинивсь у Києві, і билися з городом, і була битва кріпка звідусіль. Мстислав знемогав у городі, а берендичі й торки зраджували Мстислава. Простояли три дні під городом і зійшлася дружина всіх князів Серховицею, кинулись долиною до них і почали обстрілювати ззаду Мстислава. Мстиславі ж почала мовити дружина: "Чого стоїш, княже? їдь з города! нам їх не перемогти!" І поміг Бог Андрієвичеві Мстиславі з братією, взяли Київ! Мстислав же Ізяславич побіг з Києва на Василів, і догонила його Бастієва чадь, стала стріляти в плечі йому, і багато забрала дружини ваколом нього. Взяли Дмитра хороброго (богатиря) і Олексу дворського, Сбислава Жирославича й Іванка Творимирича, Рода тивуна й інших багатьох. Він же зійшовсь за Унавою з братом Ярославом, і так пішли до Володамира.

Взят же був Київ місяця марта 8, в середу другої неділі посту. І грабували два дні весь город: Подолля і Гору, і монастирі і Софію і Десятинну Богородицю, і не було помилювання нікому нізвідки: церкви горіли, християн побивано, інших в'язано; жінок ведено в полон, силоміць розлучувано від мужів їх; діти ридали, дивлячи на своїх матірок. Взяли майна множество, обголили церкви з ікон, книг і риз, дзвони всі позносили — смольняне, суздальці, чернигівці, Олегова дружина, всю святиню забрали. Запалений був і Печерський монастир святої Богородиці, але Бог молитвами святої Богородиці заступив його від такої біди. І був у Києві у всіх людях стогін, туга і сум невітшний і слези безнастанні. Сталось же се через наші гріхи.

Мстислав же Андрієвич посадив у Києві на столі свого стрія Гліба, місяця марта 8. Гліб же віддав синові своему Володимирові Переяслав [де сам сидів перед тим], а Мстислав Андрієвич пішов до батька Андрія з честю великоюю.

Се оповідання входить в серію записок про події, зв'язані з Мстиславом Ізяславичем (одно з них, найбільш мальовниче, се його похід на половців, воно було наведене вище (т. II)). Може бути, що київське взяття органічно сюди таки й належить, тільки ретушоване рукою того ж Андрієвого прихильника, що в різних місцях подоповнював київські повісті різними подробицями про діла й подвиги сього героя. Поперебивані різними вставками, оповідання про події з кінця 1160-х років, можливо, складала одну довшу повість про Мстислава, яка кінчилась його смертю (в літописі під 1172 р.).

В кожному разі в нинішній формі повість про київський погром, чи її фрагмент, доволі різко відбиває своїм здержливо страждущим тоном від повісті про другий конфлікт